

Integratie en racisme

Een verkenning

Talja Blokland
en Dienne Hondius¹

Dr. Talja Blokland is KNAW-fellow aan de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek.

Dr. Dienne Hondius is postdoc aan de Faculteit Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Adres: ASSR

Kloveniersburgwal 48

1012 CX Amsterdam

e-mail: blokland@pscw.uva.nl of hondius@fhk.eur.nl

Deelnemers aan het publiek debat zijn betrekkelijk eensgezind over integratie: de integratie van allochtonen zou zijn mislukt en, naast allochtonen zelf, worden politiek en beleid daarvoor verantwoordelijk gehouden. Opvattingen over 'de ander' in termen van ras, etniciteit en cultuur spelen in het integratiedebat een grote rol. Maar ondanks de richtinggevende invloed van deze opvattingen, blijven zij in analyses van de problemen van integratie impliciet.

Terwijl integratie wel als opdracht wordt gezien van, enerzijds, de overheid die de faciliteiten moet scheppen en, anderzijds, de immigranten zelf, staat de bereidheid van autochtonen om anderen op te nemen niet ter discussie.² Voor racisme als relevante variabele is weinig aandacht.

Die beperkte aandacht is begrijpelijk. Hoewel Nederland overzees eeuwenlang een koloniaal rijk opbouwde, bleven de inwoners van Nederland zelf, zoals bekend, tot ver in de twintigste eeuw 'blank'. De 'ander' was ver weg en onzichtbaar. In de wetenschap was de Nederlandse koloniale geschiedenis lange tijd een apart studieterrein, dat losstond van andere delen van de nationale geschiedenis.³ Weinigen verbonden geschiedenis en sociologie, of

koloniaal verleden en hedendaagse opvattingen over 'wij' en 'zij', natie, etniciteit en cultuur.⁴ De onzichtbaarheid van 'de ander' verdween eerst ten tijde van de dekolonisatie, en vervolgens met de naoorlogse immigratie.⁵

Terwijl Nederland van bevolkingssamenstelling begon te veranderen, kwam na de holocaust een sterke norm op tegen antisemitisme en racisme: het verlangen 'dat nooit meer' kreeg brede steun. In de jaren zeventig en tachtig vond bovendien gelijktijdig een snelle secularisering van Nederland plaats, terwijl de islam zich als tweede godsdienst vestigde. Uiteindelijk kwamen in de ervaringen van veel autochtonen de antiracistische norm en beleefde multiculturele werkelijkheid zo op gespannen voet met elkaar te staan (zie H. Vuijsje 1986 en 1997; Prins 2000; en B. Vuijsje 2002). Racisme, in deze norm gelijkgesteld aan grove biologische doctrines over een aangeboren superioriteit, is een zo zware beschuldiging geworden dat het (excessen uitgezonderd) inmiddels veelal onbesproken blijft.

Deze opvatting van racisme ontnemt echter het zicht op racisme als sociale constructie waarmee op basis van statische noties over etniciteit en cultuur verschillen tussen 'wij' en 'zij' worden gecreëerd

(vgl. Baumann 1996; Hall 1990), en waarin de biologische notie 'zij hebben een ander ras' is vervangen door de al even statische en generaliserende notie 'zij hebben een andere cultuur', ter beoordeling van praktijken die afwijken van de dominante cultuur. Dit 'cultureel racisme' of 'nieuw racisme' doet zich voor in een subtiel discours, waarin culturele verschillen het standaardprincipe van discriminatie worden (Barker 1981; Cohen 1999; Gilroy 1987 en 1992; Gordon 1989).

In dit themanummer wordt zichtbaar dat dit cultureel of nieuw racisme meer aandacht verdient dan het thans krijgt, om twee redenen. Ten eerste kan meer aandacht inzichten bieden voor een integratiebeleid dat beter aansluit bij de complexe, gedifferentieerde en contextgebonden verhoudingen tussen autochtonen en allochtonen. Ten tweede kan zij de risico's verhelderen van het in beleidsplannen overnemen van de impliciete assumptie in het huidige integratiedebat, dat de zijde waar 'in' geïntegreerd moet worden geen onderdeel is van het probleem.

Daarom wordt in dit themanummer de relatie tussen integratie en racisme verkend aan de hand van een historisch overzicht van etnocentrische reacties op immigratie en een drietal bijdragen over concrete praktijken van discriminatie, 'wij-zij'-constructies en racisme (op de arbeidsmarkt, in het onderwijs en in de buurt). De auteurs verkennen deze thema's op verschillende niveaus, en zo komen zowel individuele, relationele en institutionele invalshoeken aan bod.

In de bijdragen van Scheepers c.s. naar attitudes en van Blokland naar alledaagse praktijken in interetnische verhoudingen in een achterstandswijk, ligt de nadruk vooral op cultureel racisme: handelen op basis van negatieve beelden over andere groepen en positieve beelden over de eigen groep (Van der Werf 1995, 239). Terwijl Scheepers c.s. vooral individuele opvattingen analyseren, legt Blokland het accent op relaties waarbinnen mensen etnisch verschil en daaraan verbonden generalisaties over etniciteit en 'hun cultuur' gebruiken ter vorming of bevestiging van de eigen groep.

Discriminatie op de arbeidsmarkt, het thema van de bijdrage van Veenman, raakt meer aan institutionele dimensies van racisme, waarin indirecte discriminatie optreedt: buiten alle bedoelingen om kunnen bepaalde instituties, regels en handelings-

wijzen discriminerend werken (Van der Werf 1995, 240), waarbij bepaalde groepen op systematische wijze slechter af zijn, gestigmatiseerd raken of buitengesloten blijven. Sommige vormen van discriminatie blijken hardnekkig te zijn, terwijl andere afnemen.

In de bijdrage van Paulle gaat het zowel om de institutionele dimensie (de uitsluitende effecten van het Nederlandse onderwijssysteem) als om ervaringen van culturele en sociale uitsluiting door de dominante groep.

Het debat over de relatie tussen integratie en racisme wordt bemoeilijkt door de beperkte omvang van wetenschappelijk onderzoek naar praktijken van racisme en de problemen van begripsvorming, zoals blijkt uit de boekbesprekingen van Hondius en van Snel in dit themanummer. Maar hoewel Nederlands wetenschappelijk onderzoek naar cultureel racisme beperkt is,⁶ vertellen mensen elkaar in hun alledaagse leven verhalen die vragen om onderzoek naar racisme en discriminatie. Bijvoorbeeld bij handhavers van de rechtsorde (worden 'criminele Marokkaantjes' anders behandeld dan andere groepen?), in de gezondheidszorg (worden allochtone vrouwen vaker gebruikt om stagiaries inwendige onderzoeken te laten oefenen?), in sport- en clubverbanden (hoe welkom zijn allochtone voetballertjes op het veld, in de kleedkamer en de kantine?), in het bijzonder onderwijs (hoeveel Montessori-scholen verwijzen Marokkaanse ouders naar de openbare school, omdat het onderwijs daar 'beter aansluit bij hun cultuur?'), in winkels en openbare ruimten (behandelen winkelpersoneel, bewakingsdiensten en surveillanten *alle* allochtonen anders dan autochtoon publiek?).

Ook zulke verhalen bevragen, net als de onderwerpen die wél in dit nummer aan de orde komen en waarnaar wél onderzoek is gedaan, de in het integratiedebat veelal voetstoots aangenomen assumptie, dat de zijde van de samenleving waar 'in' geïntegreerd moet worden, geen onderdeel van het probleem is. Uit de 'Monitor racisme en extreem rechts' (Van Donselaar en Rodrigues 2003) blijkt, dat racistisch geweld in 2002 is afgenomen.⁷ Maar geweld is slechts één van de uitingen van racisme. De auteurs constateren 'een verslechterend klimaat in de interetnische betrekkingen'. De houding ten opzichte van vreemdelingen en allochtonen is minder tolerant geworden' (2003, 178-9).

In het Nederlandse politieke klimaat anno 2003 lijkt een gedegen discussie over integratie en racisme verder weg dan ooit. Met uiteenlopende invalshoe-

ken hopen we hier te laten zien, dat racisme nauw met integratie *was en is* verbonden, en daarom meer aandacht in het integratiedebat en -beleid verdient.

Noten

- 1 Met dank aan Wieger Bakker voor commentaar op een eerdere versie.
- 2 Uit recent opinieonderzoek blijkt ook dat de interpretaties van wat als 'voldoende' integratie beschouwd wordt, sterk uiteenlopen (Nipo Consult 2002).
- 3 Hierin is recentelijk verandering gekomen, zoals blijkt uit het werk van Oostindie (Oostindie en Maduro 1986; Oostindie 1997; Oostindie en Kinkers 2001) of Legène (1998).
- 4 Het Leids werkgezelschap Historische Racismestudies heeft in de jaren tachtig wel een aanzet gegeven voor een synthese met de studie naar antisemitisme, het rassendenken in de vs en apartheid in Zuid-Afrika (zie bijvoorbeeld Ross 1982; Van Arkel 1982 en 1990). Recent verscheen een eerste

- bundel waarin het denken over 'ras' en 'volk' in de Nederlandse academische wereld centraal stond (Eijkhoff, Henkes en Van Vree 2000).
- 5 Zie voor een korte samenvatting van de geschiedenis van immigranten Scheepers e.a. in dit nummer; overzichten zijn voorts te vinden in Lucassen en Penninx (1994) of Tinnemans (1994).
 - 6 Uitzonderingen hierop zijn studies als Essed (1984, 1990) en Van Dijk (1987, 1989), die in Nederland uiterst kritisch werden ontvangen, maar daarbuiten juist positief. Zie ook Prins 2000.
 - 7 In 2001 werden 317 gewelddadige incidenten gemeld tegenover 406 in 2000 en 345 in 1999.

Literatuur

- Arkel, D. van, 1982, 'Racism in Europe'. In: R. Ross (red.), *Racism and colonialism: Essays on ideology and social structure*, Den Haag: Martinus Nijhoff, 11-32.
- Arkel, D. van (red.), 1990, *Van Oost naar West: Racisme als mondiaal verschijnsel*. Leiden/ Amsterdam: Ambo.
- Barker, M., 1981, *The new racism*, London: Junction Books.
- Cohen, P., 1999, 'Through a glass darkly: Intellectuals on race'. In: P. Cohen (red), *New ethnicities, old racisms*. London: Zed Books, 1-17.
- Dijk, Teun A. van, 1987, *Schoolvoorbeelden van racisme: De reproductie van racisme in schoolboeken voor maatschappijleer*. Amsterdam: SUA.
- Dijk, Teun A. van, 1989, *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. London: Sage.
- Donselaar, J. van, en P. R. Rodrigues, 2003, *Monitor racisme en extreem-rechts: Vijfde rapportage*. Leiden/Amsterdam: Universiteit Leiden & Anne Frank Stichting.
- Essed, P., 1984, *Alledaags racisme*. Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.
- Essed, P., 1990, *Inzicht in alledaags racisme*. Utrecht: Het Spectrum.
- Eijkhoff, M., B. Henkes en F. van Vree (red), 2000, *Volkeigen: Ras, cultuur en wetenschap in Nederland, 1900-1950*. Zutphen: Walburg Pers.
- Gilroy, P., 1987, *There Ain't No Black in the Union Jack*. London: Routledge.
- Gilroy, P., 1992, 'The end of anti-racism'. In: J. Donald en A. Rattansi (red), 'Race', *Culture and Difference*. London: Sage, 49-61.
- Gordon, P. 1989, *New right, new racism*. London: Searchlight.
- Hall, S. 1980 'Cultural studies: Two paradigms'. *Media, Culture and Society*, 1: 57-72

- Legène, S., 1998, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel*. Amsterdam: KIT.
- Lucassen, J. en R. Penninx, 1994, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: Immigranten in Nederland 1550-1993*. Amsterdam: Spinhuis.
- Nipo Consult 2002, *Rapport onderzoek 'Integratie: Een kwestie van perspectief'*. Amsterdam: Nipo Consult.
- Oostindie, G. en E. Maduro, 1986, *In het land van de overheerser: Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954*. Dordrecht: Foris.
- Oostindie, G. 1997, *Het paradijs overzee: De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Oostindie, G., en I. Klinkers, 2001, *Knellende koninkrijksbanden: Het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben, 1940-2000*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Prins, B., 2000, *Voorbij de onschuld: Het debat over de multi-culturele samenleving*. Amsterdam: Van Genneep.
- Ross, R. (red), 1982, *Racism and colonialism: Essays on ideology and social structure*. Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers.
- Tinnemans, W., 1994, *Een gouden armband: Een geschiedenis van mediterrane immigranten in Nederland, 1945-1994*. Utrecht: NCb.
- Van der Werf, S., 1995, *Allochtonen: Een inleiding*. Bussum: Coutinho.
- Vuijsje, H., 1986, *Vermoorde onschuld: Etnisch verschil als Hollands taboe*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Vuijsje, H., 1997, *Correct: Weldenkend Nederland sinds de jaren zestig*. Amsterdam: Contact.
- Vuijsje, B., 25 mei 2002, 'De mythe van het taboe', *de Volkskrant*.